

Acesta este primul volum publicat al Academiei Naționale de Informații „Mihai Viteazul” (ANIMV) care integrează lucrările prezentate în cadrul Conferinței Științifice *Intelligence și Cultura de Securitate 2022* (ICS2022). Scopul ICS2022 este de a oferi studenților un spațiu pentru dezbateri academice și promovare a rezultatelor obținute în demersurile de cercetare proprii.

Prezenta ediție a fost dedicată atât doctoranzilor, cât și studenților din cadrul programelor de studii de licență și master, iar domeniile de interes științific propuse au fost: intelligence, securitate națională, istorie și relații internaționale.

Realizarea Conferinței a fost posibilă prin implicarea doctoranzilor și a conducătorilor de doctorat din Școala Doctorală Informații și Securitate Națională a ANIMV. Așteptăm cu entuziasm următoarea ediție a Conferinței!

ISSN 2971-8139
ISSN-L 2971-8139

◆ INTELLIGENCE ȘI CULTURA DE SECURITATE

◆ CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ STUDENȚEASCĂ

INTELLIGENCE ȘI CULTURA DE SECURITATE

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ STUDENȚEASCĂ
VOLUM DE PROCEEDINGS

VOLUMUL 1
2022

◆ Editura Academiei Naționale de Informații
„Mihai Viteazul”

RĂZBOIUL CAUCAZIAN (1817 – 1864) – EPOPEEA LUI ŞAMIL ŞI PACIFICAREA DEFINITIVĂ A CAUCAZULUI DE CĂTRE RUŞI

Bogdan MORAR*

Abstract:

At the beginning of the 19th century in the Caucasus, a number of populations, mostly Muslim, considered themselves free and independent. The penetration of Russia into the territory inhabited by them, especially after the annexation of Georgia in 1801, created the conditions for a harsh and bloody conflict. The 'Caucasian War' is remembered in scholarly literature as the longest war in Russian history.

This article examines the reasons why the 'mountain peoples' (as the Caucasian peoples appear in the history of the 'Caucasian War' written by Russian authors prior to 1917) refused to cohabit with the new conquerors of the Caucasus. Mention is made of the great campaigns waged by the separate Caucasian Corps (the name of the Russian troops stationed in Georgia and Transcaucasia) against the Imam Shamil movement in Dagestan. The campaigns to conquer the aulads (villages) of Ahulgo (in 1839), Dargo (in 1845) and Gunib (in 1859) eventually led to the pacification of the Caucasus. An important point for understanding this article is also developed: what motivated the Russians to conquer the Caucasus.

For the research I used mainly documents from the archive „Акты, собранные Кавказской археографической комиссией” (Proceedings of the Archaeological Commission of the Caucasus - AKAK) but also works by Russian authors, some contemporary with the events.

The results of my research, after the AKAK archive has been exploited, provide new information about Shamil's actions, about the motivation that made him resist the attacks of the Russian troops for more than twenty years and about his desire to unite all the Caucasian Muslim tribes under one leadership.

The end of the 'Caucasian War' with the defeat of Shamil and the Circassian peoples (1859-1864) and the exile of part of the Caucasian Muslim population to the Ottoman Empire did nothing to resolve the continuing conflict between the Russian conquerors and their subjects in the Caucasus. The result was visible during the great uprising of 1877. The author of the article notes at the end that a brutal conquest of a territory cannot be a basis for peaceful coexistence in the future.

Keywords: *Caucasus, Russia, Shamil, Dagestan, Georgia, caucasian war.*

* Bogdan Morar, doctorand al Şcolii Doctorale de Relaţii Internaţionale şi Studii de Securitate, Facultatea de Istorie, Univesitatea „Babeş-Bolyai” Cluj-Napoca, e-mail: bmarar2012@gmail.com

Introducere

Caucazul a constituit „timp de secole una dintre cele mai importante rute pentru invaziile agresive din Asia în Europa.” (V.L. Velichko, 2007, p. 8). Interesul Rusiei pentru acest teritoriu a apărut în timpul țarului Petru I (1682 – 1725). Acesta a fost interesat „în special de coasta vestică a Mării Caspice, motivul principal fiind *drumul mătăsii*, una dintre cele mai importante rute comerciale ale vremii, care făcea legătura între Orient și Occident.” (Parvin Darabadi, 2008, p. 128). Cu toate acestea, moartea lui Petru I a dus la retragerea rușilor din vestul Caucazului și la revenirea unei părți din acest teritoriu sub suzeranitatea șahului persan. De remarcat că, în timpul țarinei Ana Ivanovna (1730 – 1740), la 10 martie 1735, „a fost semnat Tratatul de la Gandja, potrivit căruia Rusia a returnat Persiei toate orașele și pământurile cucerite de la aceasta de Petru cel Mare. Granița rusă s-a mutat înapoi la râul Terek.” (M.I. Șișkevici, 2003, p. 450). De abia spre sfârșitul secolului al XVIII-lea interesul Rusiei pentru Caucaz a revenit. Victoria în războiul cu Imperiul Otoman din 1768 – 1774 a dus la semnarea Păcii de la Küçük-Kaynargi care a însemnat prima mare intervenție a rușilor în afacerile interne ale statului turc. Observând că, armata și societatea otomană erau într-o situație tot mai complicată, Imperiul Țarist a întrezărit zona unde putea să își extindă posesiunile teritoriale. În 1783, țarul georgian Irakli al II-lea (1762 – 1798) a cerut ajutorul Rusiei pentru a se apăra de vecinii dornici de cuceriri, în special de Persia. Astfel că, „la 24 iulie 1783, a fost semnat un tratat (cel de la Georgievsk) prin care acesta ... s-a angajat pentru el și pentru succesorii săi să nu recunoască nicio altă putere suverană, cu excepția puterii Împărației rusești.” (M.I. Șișkevici, 2003, p. 454). Din acest motiv, în 1784, rușii pun bazele fortăreței Vladikavkaz care, prin amplasarea ei, controla principalul drum care făcea legătura între nordul Caucazului și Georgia. În 1801, în timpul țarului Alexandru I (1801 – 1825) regatul georgian a fost alipit definitiv la Imperiul Rus la 12 septembrie (stil vechi). Teritoriul georgian a însemnat pentru Alexandru I trambulina necesară care a facilitat supunerea întregului Caucaz. Astfel că, pătrunderea rusă s-a realizat rapid: Osetia, Ingușetia și Kabarda au fost supuse până în 1800, iar ca urmare a păcii de la Gulistan, care punea capăt unui lung război cu Persia (1804 – 1813) Rusia a mai acaparat hanatele Gandja, Șirvan, Karabag, Derbent, Kuba, Baku și Taliș. Întărind și prezența și în Mingrelia (1803) și Abhazia (1810) statul țarist a început să reprezinte pentru vechile puteri din zonă o veritabilă problemă. Persia și Turcia au înțeles că, prezența lor în Caucaz urma să fie înlocuită de cea a Rusiei. Cu toate că, în multe lucrări apărute în ultimele trei decenii

acțiunile rușilor în Caucaz sunt văzute ca un rezultat al unei politici pur coloniale (unii autori au avansat ideea că rușii s-au purtat cu popoarele cauzaziene, ca și spaniolii cu populațiile sud-americane) cercetarea unor surse de arhivă ne dezvăluie că, interesul rusesc pentru Caucaz a fost mai degrabă militar. Într-unul din documentele găsite, într-o lucrare probabil necunoscută în România, se arată că, cel puțin în secolul al XVIII-lea interesul Rusiei față de Caucaz era mic. Acest teritoriu era văzut a fi în siajul Turciei. *La 11 februarie 1725 este emis un Proces-verbal al Colegiului de Afaceri Externe privind trimiterea unui înscris guvernatorului Astrahanului, A.P. Volinski, cu ordinul de a-l informa pe regele georgian (kahetian) Constantin că Rusia nu îi poate oferi asistență armată și să îl roagă, în caz de dificultate extremă, să se mute în nordul Caucazului, unde poate fi apărut. (Документы по взаимоотношениям Грузии с Северным Кавказом в XVIII в. (Documente despre relația Georgiei cu Nordul Caucazului în secolul al XVIII-lea), 1968, p. 103).* De abia după cucerirea hanatului tătar, din Crimeea (1783), interesul rușilor pentru zonele nordice și estice ale bazinului Mării Negre, dominate anterior de fosta Hoardă de Aur și de Imperiul Otoman, a crescut. Ca atare, la începutul secolului al XIX-lea, Imperiul Țarist a considerat, că avansul său în Caucaz va duce la „înlăturarea unui pericol militar-strategic și la eliminarea capetelor de pod din care invaziile erau sau puteau fi lansate în orice moment în Rusia propriu-zisă.” (Iakov Gordin, 2000, p. 5) Prezența militară rusă în Caucaz a crescut semnificativ în primul deceniu al secolului al XIX-lea. Consolidarea stăpânirii ruse asupra Georgiei a fost realizată, iar Imperiul Rus și-a extins semnificativ granițele sale cauzaziene. „Amenințările turcești și persane au fost înlăturate prin două războaie victorioase, când sarcina limitată de a asigura comunicațiile din Transcauzazia (teritoriul aflat la sud de marele lanț muntos cauzazian, *n.a.*) a putut fi rezolvată fără a cuceri Cecenia și Daghestan.” (Iakov Gordin, 2000, p. 34).

În 1816 A.P. Ermolov a fost numit comandant al trupelor ruse din Georgia, din noile provincii luate de la Persia și de pe vechea „linie cauzaziană” (o linie fortificată ce pornea de la Marea Azov și se termina la Marea Caspică, înglobând o serie de cetăți, așezări și sate care au asigurat apărarea graniței ruse din Caucaz, până la începutul secolului al XIX-lea). Judecând din punct de vedere militar, A.P. Ermolov a considerat că, existența unor enclave necontrolate încă de trupele ruse, în Caucaz, îi poate crea deservicii în cazul unor conflicte cu Persia sau Turcia. De aceea, principala lui preocupare a fost să supună și să pacifice cât mai repede aceste enclave, situate geografic în zonele montane ale

Daghestanului și Ceceniei. Pe aceste teritorii locuiau o serie de popoare, în cea mai mare parte de religie musulmană, care au refuzat să se recunoască învinse și cucerite de către ruși (cecenii, lazi, darghini, tabasarani, avari, tătari). Aceste popoare prețuiau în primul rând libertatea, mai ales că „nu fuseseră subordonate nimănui până atunci și nici nu cunoscuseră vreo invazie.” (Jean Sellier, André Sellier, 2006, p. 93). Pentru a le supune, Ermolov a ales calea mai dură, optând pentru o acțiune în forță. Astfel că, a ordonat construirea câtorva fortificații în mijlocul popoarelor nesupuse – Groznâi, în 1818 și Vnezapnaia, în 1819. Acesta avea să declare, de altfel, că teritoriul nesupus din Caucaz „este asemănător cu o cetate imensă, protejată de o garnizoană de jumătate de milion de oameni. Este necesar fie să o asaltăm, fie să o asediem. Asaltul va fi costisitor. Deci, să începem asediul.” (A.A. Kernovski, 1993, p. 94). Cu toate că unii oameni politici ruși ai vremii s-au opus politicilor sale din Caucaz, Ermolov a continuat să le aplice spunând că: „Blândețea în ochii asiaticilor este un semn de slăbiciune, iar eu, din pură umanitate, sunt inexorabil de sever.” (Robert Bruce Ware, Enver Kisriev, 2010, p. 15). Cunoscând obiceiul cecenilor de a lua ostatici, Ermolov s-a adresat reprezentanților acestui popor spunând:

<<Dacă vreunul dintre coloniștii ruși sau, în general, oricare dintre supușii Marelui Suveran al Rusiei va fi răpit și dus într-un sat, locuitorii acestuia vor fi obligați să îl predea înapoi, altfel vor fi luați din sat câte doi ceceni pentru fiecare rus. Dacă nu îl găsesc sau nu îl predau satele vor fi arse. Astfel, oamenii care încă fură și jefuiesc vor fi exterminați ireversibil; sau depinde de ei să folosească pământul abundent și toate beneficiile sale, administrând în mod pașnic gospodăria, iar rușii ... sunt gata să-i ajute, dezvoltând comerțul și oferind drumuri libere.>> (nota 879 în AKAK, 1875, pp. 500-501, traducerea autorului)).

Datorită acestor acțiuni Ermolov a putut supune rapid întreaga Cecenie (1818-1819) și Daghestanul (1819-1820). Trebuie menționat că, Ermolov, „supranumit și „proconsulul Caucazului”, a condus acest teritoriu aproape cu o putere absolută, ducându-și până la capăt planul sistematic, persistent și energic de pacificare a regiunii. Regimul impus de el în Caucaz a justificat pe deplin porecla dată lui Ermolov: „l'homme aux grands moyens.” (EM, 1912, p. 346)

Alt război ruso-persan, cel din 1826 – 1828, a împins stăpânirea rusă și mai adâns în Caucaz. Au intrat în rândul provinciilor rusești și fostele hanate Erivan și Nahicevan. În același timp, în urma conflictului cu Poarta otomană din 1828 – 1829 Rusia a ocupat părți ale provinciilor otomane Ahaltik și Ahalkalaki. Se părea că „tăvălugul” rusesc nu mai

putea fi oprit. Cu toate acestea, în 1829, în aceleași zone muntoase din Cecenia și Daghestan, pacificate de Ermolov cu un deceniu în urmă, a reapărut o mișcare care a angrenat mari mase de oameni. Inițial, stăpânirea rusă din Caucaz a privit cu indiferență primele acțiuni ale membrilor acestei mișcări. Supranumiți murizi, aceștia au început să atace trupele și reprezentanții administrației rusești. Făceau acest lucru la ordinul unui imam (conducător religios și militar), care îi îndruma. Murizii, care executau fără crâcnire orice ordin al imamului, au acaparat conducerea unor întinse zone și „au depus toate eforturile pentru a extermina conducătorii locali și clasele superioare, pentru a eradica vechile obiceiuri populare care divizau și distingeau triburile, înlocuindu-le cu stăpânirea universală a legii sharia și cu cea a clerului.” (A.V. Șișov, 2007, p. 286) Trebuie menționat, că „muridismul a apărut ca un răspuns spiritual al populației din Daghestan, altădată liberă, la schimbările critice ale condițiilor socioculturale de viață, datorate ocupației rusești.” (Robert Bruce Ware, Enver Kisriev, 2010, p. 17) Încercând să convingă musulmanii, care încă nu se alăturaseră mișcării muride să rămână calmi și liniștiți, comandantul trupelor ruse din Caucaz, I.F. Paskevici, le-a trimis o rugămintă scrisă, la 25 septembrie 1830 (stil vechi) – fragmente

<<Musulmani ! Priviți cu înțelepciune situația voastră și veți vedea că medierea și prezența armatelor rusești în apropierea granițelor voastre este singurul lucru care până acum a împiedicat vărsarea sângelui vostru și distrugerea voastră finală din cauza luptelor interne. Priviți la districtele fraților voștri, la hanatele Mehtuli, Avar, Kazak-Kumâh, la societatea liberă din Akușa, care au ajuns sub supunerea Rusiei, și veți vedea că se bucură de o bunăstare și o pace supremă, pe care nu au avut-o niciodată înainte; Întrebați-i cât de mult au apreciat guvernul rus și vă vor spune, din adâncul inimii lor, că, păstrându-și drepturile, religia și proprietatea, au beneficiat exclusiv de puterea Rusiei; că au fost binecuvântați, fără merit, cu onoruri, distincții și daruri ale suveranilor noștri. Aruncați o privire la regiunea recent anexată formată din lezghieni liberi și din popoarele de jari și belokani și întrebați-i dacă au fost afectați sau oprimați în vreun fel, și veți primi același răspuns. Numele lui Allah cel Mare și al Profetului Său Mohamed este strigat din minarete în toate regiunile interioare ale Rusiei, oriunde trăiesc musulmani, iar întreaga regiune caucaziană este, de asemenea, mărturie a acestui lucru. Guvernul rus dorește să încerce prin toate mijloacele să extindă aceeași pace și securitate și pentru țările voastre. Mi-e teamă să nu suferiți persecuții și războaie din partea rebelilor care vi se opun în prezent, care caută să pună societățile voastre libere sub puterea lor necontrolată și să distrugă vechea generație de hani și conducători ai poporului motivând

că o fac din cauza legii sharia, căci acești rebeli au reușit deja să creeze neliniște în rândul vostru, iar eu, investit cu titlul meu suveran și cu autoritatea de șef al tuturor țărilor caucaziene, în conformitate cu mila nemărginită a Majestății Sale Imperiale, nu pot și nu trebuie să vă părăsesc și să vă abandonez în fața nenorocirilor care vă amenință. Forța acestor circumstanțe și dorința unora dintre dumneavoastră cu inimă bună mă obligă să vă propun să vă lăsați soarta în apărarea generoasă a Rusiei. Nu pentru a extinde teritoriile celui mai mare imperiu din lume ci pentru a pune capăt suferinței voastre, vă chem pe toți să va supuneți guvernului unit și binefăcător al Rusiei. Aderând la acest guvern, vă veți bucura, fără îndoială, de pace, securitate și bunăstare. A fost și este intenția binevoitoare a Domnului Nostru Dumnezeu de a păstra tuturor celor care doresc să se afle sub puterea Sa, cultul liber conform riturilor tradiției fiecărei națiuni, respectând în întregime toate drepturile, privilegiile și proprietățile din acest moment, fără interferențe din partea hanilor, cavalerilor, sultanilor, care vor continua să își păstreze demnitățile și titlurile. Toți locuitorii din regiunile muntoase din Daghestan și Caucaz se vor bucura de toate drepturile, libertățile, privilegiile și avantajele pe care le vor considera necesare în beneficiul lor. Dar ar trebui să știți că, în timp ce guvernul nostru, pe de o parte, are în vedere ... siguranța voastră internă, păstrând toate beneficiile și privilegiile voastre, pe de altă parte, el îi pedepsește în mod egal și inexorabil pe cei care se răzvrătesc împotriva autorității sale și este capabil să îi extirpe pe cei care îi încalcă îndatoririle. Unii locuitori din munții Caucazului, care urăsc guvernul rus și care îi sunt în mod clar neloiali, au pătruns în mod repetat în teritoriile noastre ca tâlhari și jefuitori. Ne-au jefuit și incendiat satele, ne-au condamnat oamenii la moarte și la captivitate, au atacat continuu oamenii care treceau pe drumuri, i-au jefuit și i-au înrobit, i-au târât în munți și au vândut cetățenii ruși barbarilor sălbatici ca sclavi. Toate acțiunile menționate mai sus ale unor popoare de la munte au fost iertate în repetate rânduri de către guvernul rus; dar atacurile și jafurile continue necesită eforturi mari pentru a pune capăt acestor invazii. Trupele ruse care s-au întors după glorioasele cuceriri din Persia și din Turcia, obișnuite deja să învingă fortărețele din munți și toate obstacolele, sunt gata să-i pedepsească pe tâlhari cu mâna armată și atunci moartea și distrugerea rebelilor vor fi inevitabile. Popoare de la munte, depinde de voi să profitați de bunătatea celui mai milostiv împărat suveran Nicolae I Pavlovici, care domnește în siguranță, întoarceți-vă la mila lui prin smerenia voastră.>> (nota nr. 469 în AKAK, 1878, p. 515-517, traducerea autorului).

Apelul comandantului rus nu a fost ascultat, iar mișcarea muridă a crescut din ce în ce mai mult. În fața acestei noi provocări, „rușii și-au asumat o poziție reactivă, răspunzând la raidurile inamicului, dar

nereușind să angajeze triburile din munți într-un mod sistematic. Acest eșec al rușilor de a-și consolida dominația imperială asupra triburilor supuse de la marginea munților, a fost sursa unor mari probleme ce vor urma.” (R. Baumann, 1993, p. 11).

Materiale și metode folosite

Pentru realizarea prezentului studiu am folosit, în primul rând, materiale inedite. Datorită acestora am putut ajunge la niște concluzii destul de interesante. Totodată, din punct de vedere istoric, am considerat că obiectivitatea este cea mai importantă. Din acest motiv am ales să redau câteva pasaje din materialele de arhivă identificate, care sper că vor ajuta la înțelegerea demersului meu.

Dezbaterea problemei în lucrările de până acum

Actuala temă a fost dezbătută mai ales în lucrări ale istoricilor ruși de dinainte de 1917, dar și din perioada sovietică. Următoarele lucrări au publicat extrase din arhivele rusești și cele ale republicilor caucaziene, care sunt foarte importante și fără de care, înțelegerea problemelor care înconjoară tema de față ar fi imposibil de înțeles: *Документы по взаимоотношениям Грузии с Северным Кавказом в XVIII в.* (Documente despre relația Georgiei cu Nordul Caucauzului în secolul al XVIII-lea), Tbilisi, RSS Georgiană, 1968, *Движение горцев Северного Кавказа в 20-50 гг. XIX века* (*Mișcarea muntenilor din Caucazul de Nord între anii 20-50 ai veacului al XIX-lea*), Editura de Stat din Daghestan, 1959 și *Народно-освободительная борьба Дагестана и Чечни под руководством имама Шамиля* (*Lupta de eliberare a poporului din Daghestan și Cecenia sub conducerea imamului Șamil*), Editura „Эхо Кавказа” (*Ecoul Caucazului*), 2005. Menționez că, am folosit și lucrări apărute după 1922, în Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste. Din acestea, am extras materialele de calitate, mai ales cele de arhivă și am evitat toate pasajele care aveau legătura cu lupta de clasă. Aici menționez: *Шамиль – ставленник султанской Турции и английских колонизаторов* (*Șamil este un protejat al sultanului turc și al colonizatorilor britanici*), Editura de Stat a R.S.S. Georgiană, Sectorul de literatură politică, Tbilisi, 1953. Dacă ignorăm titlul, lucrarea este una de foarte bună calitate care a publicat o serie de materiale de arhivă interesante. Una dintre cele mai bune cărți, care m-a făcut să înțeleg destul de mult substraturile temei prezente a fost *Шамиль: Иллюстрированная энциклопедия* (*Șamil – Enciclopedia ilustrată*), redactor principal: Ș.M. Kaziev, Editura „Эхо Кавказа” (*Ecoul Caucazului*),

Moscova, 1997. Această carte analizează, în amănunt, toate planurile acțiunii duse de Șamil împotriva stăpânirii rusești. În același timp, pot să spun că, este o sinteză completă a istoriei Caucazului, care include și perioada războiului murid, este „*Покоренный Кавказъ*” (*Cucerirea Caucazului*), lucrare coordonată de A.A. Kaspari, apărută inițial în anul 1904, sub patronajul revistei *Родина (Rodina)*, fiind reeditată în anul 2010. „Cartea cuprinde 14 eseuri despre natură, populație și istoria Caucazului din cele mai vechi timpuri până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Accentul se pune pe dramatismul evenimentelor care au dus la cucerirea Caucazului de către ruși și care s-a încheiat prin capturarea liderului răzvrătiților musulmani, Șamil. Autorii eseurilor au fost istorici și publiciști cunoscuți.” (extras de pe coperta cărții).

Istoriografia în limba engleză este mai săracă din punct de vedere cantitativ, dar bună din vedere calitativ. Aici aș enumera: Moshe Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar - Shamil and the Conquest of Chechnia and Daghestan*, Frank Cass & Co. Ltd., Londra, 1994 și Robert Bruce Ware, Enver Kisriev, *Dagestan - Russian Hegemony and Islamic Resistance in the North Caucasus*, M.E. Sharpe, New York, 2010.

Din păcate nu am reușit să găsesc lucrări în limba română, care să trateze, nici măcar accidental, această temă.

Cuprins

Dezvoltarea mișcării muride s-a petrecut pe un fundal destul de complex. Încă înainte de terminarea secolului al XVIII-lea rușii au mai avut de-a face cu o mișcare similară, cea declanșată de un alt conducător religios, Mansur, în nordul Caucazului. Adepții acestuia atacau unitățile militare țariste staționate pe „linia caucaziană” Azov-Mozdok. Mansur a fost prins în 1791 în cetatea Anapa iar mișcarea s-a disipat. În următoarele patru decenii întregul Caucaz a ajuns sub stăpânirea țaristă. Ignorând total semnalul reprezentat de mișcarea lui Mansur, în 1829, administrația rusă din Caucaz s-a trezit în fața exploziei unei noi mișcări, mult mai radicale și fanatice. Visul noului imam din Daghestan, Gazi-Mahomed, era „să creeze o republică mahomedană care să cuprindă întreaga populație de la munte din Caucaz, peste care el însuși să devină „președinte” și mare preot.” (V.S. Tolstoi, 1996, p. 210). Rușii, absorbiți de lungile campanii militare împotriva otomanilor și persilor, nu au dat atenție fermentației care exista în mijlocul populațiilor montane din Caucaz. „Diferitele triburi din munții Daghestanului se deosebeau unele de altele în multe privințe, dar toate aveau anumite caracteristici comune. Aceste popoare erau bine dezvoltate din punct de vedere

intelectual, erau răbdători, vicleni, capabili să citească pe alții dintr-o privire și să-i judece după primul cuvânt, strict onorabili și religioși în cel mai înalt grad.” (J.F. Baddeley, 1908, XXIII). Trebuie menționat că, „lumea”, așa cum era ea percepută de „popoarele de la munte” din Caucaz, era deja în transformare la venirea rușilor. „În vechiul sistem, clerul triburilor caucaziene nu se bucura de influență. Triburile de munte și de la poalele dealurilor erau subordonate fie conducătorilor, fie clasei superioare, fie adunării poporului; dar în general erau guvernați după obiceiurile străvechi (*adat*), uneori într-un mod foarte complex și echilibrat.” (A.V. Șişov, 2007, p. 286) Noua orientare muridă care se răspândea rapid printre aceste popoare urmărea „să extermină conducătorii locali și clasele superioare și să eradică vechile obiceiuri populare care divizau și distingeau triburile, înlocuindu-le cu stăpânirea universală a legii sharia și cu cea a clerului.” (A.V. Șişov, 2007, p. 286) În viziunea conducătorilor mișcării muride, prezența rusă în Caucaz era principala sursă a nefericirii „popoarelor de la munte”, cauza pierderii libertății acestora. Se considera că, nici un membru al triburilor musulmane din Daghestan sau Cecenia nu poate să fie supus unui stăpânitor, care era de religie creștină. Din acest motiv, preocuparea inițială principală a imamilor din Daghestan a fost să convingă popoarele musulmane, să adere benevol și cât mai repede la noua orientare. Majoritatea triburilor au acceptat, dar câteva s-au împotrivit. Triburile care s-au opus au fost atacate și decimate de către murizi. Trebuie amintit cazul statului avar al cărui han a fost omorât, iar capitala, Hunzak, asediată și ocupată în 1834. Odată cu consolidarea mișcării, imamul Gazi-Mahomed a declarat ghazawat-ul sau un război sfânt împotriva Rusiei.

Viziunea rușilor despre relația lor cu aceste popoare „montane” a rămas, pentru multă vreme, una „primitivă”. Din acest motiv, încercarea de a le supune definitiv a dus la un război lung, istovitor și sângeros, care a fost cel mai lung război purtat vreodată de Imperiul Rus, fiind cunoscut ca „războiul caucazian”. Pentru început rușii au încercat să păstreze, în munții Caucazului, „vechiul sistem tradițional ierarhic și structurile de putere care le-au permis expansiunea. Societățile de la munte, anterior democratice, s-au transformat astfel în mici tiranii, în care puterea arbitrară a fost susținută de forța armatei ruse. Cetățenii obișnuiți au trebuit să aleagă între supunerea față de aceste tiranii mărunte și rezistența armată.” (Robert Bruce Ware, Enver Kisriev, 2010, p. 17)

În 1832, atacurile, tot mai frecvente, ale murizilor asupra așezărilor care recunoscuseră stăpânirea rusească s-au întesit. Guvernul țarist a răspuns prin folosirea forței armate împotriva acestora.

Un detașament a plecat spre reședința lui Gazi-Mahomed de la Gimri, un aul (sat) în munți, pe care rușii l-au asediat și cucerit, în octombrie 1832. Gazi-Mahomed a fost ucis în aulul devastat. Mișcarea muridă a înregistrat un recul, dar și-a revenit rapid și a continuat să crească.

Al treilea imam, Șamil, care și-a asumat conducerea murizilor, în 1834, a continuat războiul cu Imperiul Rus timp de douăzeci și cinci de ani. „Spre deosebire de predecesorii săi Șamil a reușit să facă din principiile islamice mijloacele și scopul politicii sale practice, plasându-le la baza puterii sale.” (*Шамилъ: Иллюстрированная энциклопедия (Șamil – Enciclopedia ilustrată)*, 1996, p. 31) „Generalul R. Fadeev, cercetător al muridismului, confirmă că Șamil ... a purtat un război împotriva rușilor ca adversar egal al acestora, smulgând din mâinile lor toate roadele victoriilor lor din trecut, forțând Rusia să depună toate eforturile pentru a păstra pentru sine pământul (adică întregul Caucaz, *n.a.*) pe care îl dobândise în zeci de ani de lupte sângeroase.” (A.I. Lavințev, 2010, p. 404) Șamil a organizat eficient teritoriul ce se afla în subordinea sa, bazându-se pe câțiva oameni de încredere. Și-a impus autoritatea peste principalele triburi de la munte (darghini, ceceni, lesghieni, avari, laki, țahuri, tabasarani). Cu toate acestea, divergențele, care existau între aceste triburi, au continuat să îi pună probleme. Neputința rușilor de a-l înfrânge definitiv atâta timp poate fi explicată și din următorul document, identificat într-o lucrare din anul 1959 (fragmente): *Raportul Comandantului Forțelor ruse din Daghestanul de Nord – Generalul-maior K. von Klugenau, către comandantul corpului caucazian separat, generalul Neidgart, despre dictatura teroristă a lui Șamil în Daghestan și metodele folosite de acesta pentru a cuceri și asupra poporul, nr. 39 din 2 martie 1843 (redactat în fortăreața Temir-Han-Șura):*

<<Naibii (comandanții de provincii din teritoriul controlat de Șamil, n.a.) au dreptul de a executa oameni vinovați și, în general, sunt stăpâni deplini în domeniile care le sunt încredințate, dar trebuie să dea socoteală despre acțiunile lor lui Șamil. Naibii nu primesc bani de la Șamil, dar fiecare dintre subalternii lor le plătește o anumită sumă, în funcție de averea lor. Naibii aderă fără crâcnire la sistemul de guvernare al imamului lor. Șamil, dorind să aibă o parte din poporul de la munte în mod constant pregătit pentru acțiune, a înființat un corp special de luptători. Scopul înființării acestui corp este dublu: direct și indirect. Scopul direct: să lege de sine un anumit număr de munteni care ar fi întotdeauna gata să-și sacrifice viața. Scopul indirect: monitorizarea satelor care nu merită încă încredere deplină, implementarea regulilor sharia și disponibilitatea constantă pentru acțiune la prima cerere a lui

Șamil. În acest fel el formează o armată permanentă luând un călăreț de la fiecare 10 familii.

Despre pedepse: Pedepsele folosite atât de Șamil cât și de naibi sunt următoarele: pedeapsa cu moartea, aruncarea în groapă, amenzi și pedepse corporale, de obicei acordate conform legii sharia.

Despre vistierie. Șamil formează acum o trezorerie numită trezoreria Sharia. A impozitat unele societăți, precum Andia și Gumbet, care plătesc o rublă în argint pentru fiecare casă de pe cuprinsul lor. Alte societăți sunt mai sărace și, prin urmare, fără a le impozita, a transformat doar pământurile aparținând moscheilor în vistieria Sharia, care primește și toate bunurile defuncțiilor care nu au rude. Se spune că Șamil a încasat deja o sumă care depășește 30 de mii de ruble de argint. Impunerea de taxe, conversia pământului în vistieria sharia și banii luați pentru corpul special din slujba lui Șamil au produs o mare șovăială în mintea muntenilor. Cu toate acestea, toate triburile din munții Daghestanului îi acordă încă încredere lui Șamil. El vede sărăcia muntenilor, le cunoaște nevoile și, pentru a arăta că este interesat de problemele lor, a dispus înființarea unui bazar, care are loc săptămânal în fiecare vineri, pentru schimbul general de mărfuri. Cu toate acestea, această jumătate de măsură nu și-a atins scopul: plângerile și indignarea nu au scăzut iar unele sate sunt gata să-i primească pe ruși. Șamil este conștient de antipatia generală a majorității montanilor față de el, dar nu își schimbă voința de fier și însuflă frică în toată lumea cu pedeapsa cu moartea. Pentru a-și acorda mai multă importanță politică, Șamil răspândește diverse zvonuri și de multe ori chiar trimite scrisori primite de el de la sultanul turc. Aceste scrisori sunt într-adevăr citite de clerici la întâlniri cu poporul și în acestea se afirmă că armata sultanului turc va ajunge în curând la Șamil sau că acestuia îi va fi trimisă o asistență financiară semnificativă. În general, Șamil, folosind puterea nelimitată, acționând ca un tiran și recurgând la înșelăciune, este venerat ca o persoană extraordinară printre cei mai simpli montani. Dreptatea cere să se spună că măsurile sale stricte au adus și beneficii: au redus crimele, jaful și furtul [în rândul popoarelor aflate sub conducerea sa]. În prezent, Șamil a răspândit un zvon că îl așteaptă pe însuși sultanul turc și ar trebui să iasă în întâmpinarea lui. Pe baza acestui fapt, a ordonat tuturor adeptilor săi să poarte același tip de haine. Montanii, care sunt complet ignoranți, sunt convinși de adevărul acestui zvon; cei care știu că sultanul nu poate părăsi capitala sa cred că Șamil vrea să fugă, iar această părere este împărtășită de aproape jumătate dintre adeptii săi. Cu toate acestea, Șamil nu are de ce să fugă. Situația lui nu este deloc disperată, dimpotrivă, acum este la apogeul puterilor. Niciun mare imam nu a exercitat vreodată o asemenea putere totală.>> (Движение горцев Северного Кавказа в 20-50 гг. XIX века (Mișcarea muntenilor din Caucazul de Nord între anii 20-50 ai veacului al XIX-lea), 1959, pp. 382-386, traducerea autorului).

În deceniul 1835 – 1845 puterea lui Șamil a atins apogeul. Acesta controla cu o mână de fier toată partea muntoasă a Daghestanului, o parte semnificativă a Ceceniei și era urmat de majoritatea leșghienilor. Nici insuccesul din timpul asediului și cuceririi capitalei sale din aulul Ahulgo (22 august/ 3 septembrie 1839) nu i-au șubrezit puterea. Era destul de clar că expedițiile punitive rusești „nu au avut nici un efect de durată împotriva lui Șamil. Absența drumurilor și lungimea liniilor de comunicație a trupelor ruse au favorizat triburile care operau în Daghestan, pe un platou sălbatic și sterp intersectat de râpe adânci, iar în Cecenia pe dealuri acoperite de păduri dese.” (Caucasia, 1920, p. 27) La începutul deceniului cinci, al secolului al XIX-lea, mișcarea muridă punea probleme deosebite stăpânirii ruse, prin dese incursiuni în zona „drumului militar georgian”, care era singura rută care făcea legătura între nordul și sudul Caucazului.

Insuccesele militare din campaniile pornite împotriva lui Șamil au slăbit încrederea trupelor ruse și au provocat mânia țarului Nicolae I (1825-1855). Acesta a vizitat, în toamna anului 1837 Caucazul și i-a trimis un mesaj lui Șamil, spunându-i că îl primește în audiență și că îl iartă. Însă, imamul a refuzat întâlnirea și a continuat lupta. În 1843, Șamil „a capturat Avaria și a învins trupele rusești în nordul Daghestanului.” (A.V. Șișov, 2007, p. 284) Din acest motiv, la sfârșitul anului 1844, Nicolae I a hotărât să îl numească pe M.S. Voronțov vicerege al Caucazului și comandant al corpului caucazian dându-i o misiune clară: să pacifice zonele aflate sub autoritatea lui Șamil și să-i provoace acestuia o înfrângere definitivă. Pentru aceasta, Voronțov a fost trimis să atace noua reședință a lui Șamil, din aulul Dargo (Darghiyya). Expediția a fost contestată de comandanții de unități, din Caucaz care „și-au dat seama că atacarea murizilor în munți nu a adus, în trecut, rezultatele dorite.” (A.V. Șișov, 2007, p. 288) Cu toate acestea țarul și-a menținut ordinul. În prealabil, M.S. Voronțov a emis o proclamație, în care cerea popoarelor aflate sub conducerea lui Șamil, să depună armele și să recunoască suzeranitatea țarului rus:

<<Dacă persistați într-o rezistență insolentă, puneți în pericol securitatea țării voastre. Subminați bunăstarea țării voastre; forțați guvernul să vă producă suferință, care va fi ruinătoare pentru voi. Popoare ale Daghestanului! Gândiți-vă la situația dificilă în care ați fost aduși de acțiunile necinstite și insidioase ale unor persoane care au abuzat de încrederea voastră și v-au rătăcit ... V-aș fi însă foarte recunoscător dacă ați asculta vocea mea și mi-ați da șansa de a aduce la împlinire bunele prefaceri ale ilustrului nostru Țar. Singurul lor scop este de a pune capăt mizeriei din lume și de a vă acorda binecuvântările pe

care le doriți. Vă rog să aveți încredere deplină în mine și să știți că tot ceea ce vă promit în numele Împăratului nostru va fi respectat cu sfințenie. Legile și obiceiurile voastre, soțiile și fiicele voastre, proprietățile și pământurile voastre rămân neatinse. Puterea și sufletul Rusiei vor fi scutul lor și bunăstarea voastră. Depinde de dumneavoastră să îi câștigați favoarea.>> (AKAK, 1885, p. 361, traducerea autorului))

Expediția de la Dargo (iunie-iulie 1845) s-a încheiat prin cucerirea acestui aul, de către detașamentul condus de însuși M.S. Voronțov. Cu toate acestea, campania din 1845 nu a dus la pacificarea Daghestanului și nici la înfrângerea lui Șamil. Din punct de vedere militar, campania a fost un eșec. Aveau să mai treacă 14 ani, până când liderul mișcării muride s-a recunoscut învins. În toată această perioadă, atacurile asupra fortificațiilor rusești din Daghestan și Cecenia au continuat. Legăturile lui Șamil cu Poarta otomană, din timpul Războiului Crimeii, nu i-au adus nici armele și nici banii atât de necesari, ci mai degrabă multe urări și rugăminți (a se vedea în acest sens, *Scrisoarea sultanului turc Abdül Medgid către Șamil. Nu mai devreme de octombrie 1853*, în *Движение горцев Северного Кавказа в 20-50 гг. XIX века* (Mișcarea muntenilor din Caucazul de Nord, între anii 20-50 ai veacului al XIX-lea), 1959, pp. 627-628). Nici măcar victoria Turciei în acest război, nu a constituit un prilej pentru Șamil de a câștiga ceva în fața rușilor. Mai mult decât atât, încheierea războiului și semnarea păcii, de la Paris (1856), i-au indicat acestuia faptul că, Rusia a rămas singura stăpână a Caucazului. Acesta bănuia, că se apropia confruntarea finală cu trupele ruse. Pentru noul țar, Alexandru al II-lea (1855-1881) „necesitatea unui sfârșit victorios al „războiului caucazian” era dictată de imposibilitatea de a tolera o enclavă periculoasă în interiorul imperiului, care amenință securitatea cetățenilor ruși și succesul comerțului.” (Iakov Gordin, 2000, p. 23) Totodată, o victorie împotriva lui Șamil putea consolida domnia sa și putea spăla rușinea, după înfrângerea din Războiul Crimeii. În acest sens, „la 22 iulie 1856, generalul-prinț A. Bariatinski a fost numit comandant-șef și vicerege în Caucaz. La dispoziția sa au fost alocate fonduri semnificative și a fost întărită componența trupelor corpului caucazian, redenumit acum „*Armata caucaziană*” (care avea un efectiv de 200 de mii de infanteriști și cavaleriști cu 200 de tunuri).” (M.I. Șişkevici, 2003, p. 588) Comandamentul *armatei caucaziene* a început o operațiune, care viza îngustarea teritoriul controlat de Șamil, în Daghestan. A luat o serie de măsuri, care au determinat pe ceceni să părăsească mișcarea muridă. În vara lui 1859, s-a ajuns la ultima bătălie, odată cu asedierea lui Șamil

și a ultimilor săi adepți, în aulul Gunib. După o întâlnire prealabilă cu A.I. Bariatinski, Șamil s-a predat în data de 25 august/ 6 septembrie 1859.

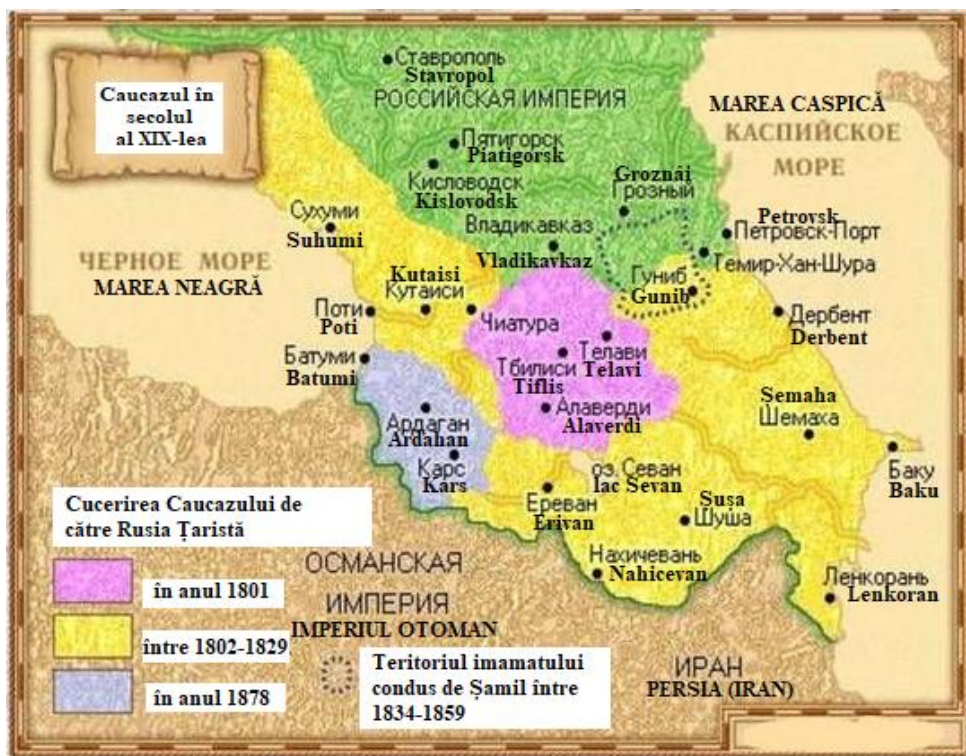

Fig. 1: Cucerirea Caucazului de către ruși în secolul al XIX-lea, adaptare a unei hărți apărută pe site-ul tablici.info/kavkazskaya-vojna-1817-1864-gg-etapy-prichiny-itogi-karta.html, consultată în data de 12 aprilie 2022.

Acest lucru l-a determinat pe viceregele Caucazului să telegrafieze:

<<Ieri (27 august 1859, stil vechi), cu locotenent-colonelul Grabbe, care era cu mine, am trimis la Simferopol, spre transmitere la Petersburg, o depeșă telegrafică despre capturarea aulului Gunib și a lui Șamil. Deci, ultima lovitură a fost dată muridismului. Soarta Caucazului de Est este în sfârșit decisă. După 50 de ani de luptă sângeroasă, a venit ziua păcii în această țară ... După negocieri care au durat aproximativ 2 ore, Șamil, văzând aulul înconjurat de un lanț dens de trupe gata să-l asalteze, a decis să se predea. Însoțit de câțiva murizi apropiați, a venit imediat la mine, aruncându-și necondiționat soarta la mila Împăratului. Am poruncit să fie dus în tabără în apartamentul principal, iar a doua zi au ajuns aici cei doi fii ai lui și toată familia. În timpul capturării aulului

Gunib au fost luate 4 tunuri și toporul lui Șamil; aproximativ 100 de murizi au fost capturați și același număr au fost uciși ... Isprava eroică de a captura Gunib a completat cu brio o serie de fapte fără precedent realizate recent de glorioasele trupe ale Majestății Sale Imperiale, pe care am norocul să le comand. Nu găsesc cuvinte suficiente pentru a evalua în mod adecvat meritele tuturor gradelor de la general la soldat. Toți și-au îndeplinit datoria cu un curaj și abnegație care îi pune mai presus de orice laude. Acum pot să repet încă o dată: războiul de jumătate de secol din Caucazul de Est s-a încheiat; popoarele care locuiesc în țara de la Marea Caspică până la Drumul Militar georgian au căzut la picioarele Majestății Sale Imperiale.>> (nota 1056 în AKAK, 1904, pp. 1178-1179, traducerea autorului).

Fig. 2: Tablou care îl înfățișează pe Şamil predându-se generalului rus A.I. Variatinski, în 25 august 1859 (stil vechi), după *Боевые подвиги Кавказской армии (Faptele de luptă ale armatei caucaziene)*, ed. B.S. Esadze, Tipografia K. Meshiev, Tiflis, 1911.

Şamil a fost trimis în Rusia, primind domiciliu forțat în oraşul Kaluga. Populațiile de pe cuprinsul Daghestanului s-au acomodat cu stăpânirea rusă, dar nu au renunțat să-și ceară libertatea. În timpul războiului ruso-turc, din 1877-1878, în zona stăpânită anterior de Şamil,

a apărut un al patrulea imam, care a chemat la un alt ghazawat împotriva rușilor.

Victoria rușilor în „războiul caucazian” nu a fost o surpriză. Acest lucru a fost posibil datorită faptului că, Imperiul Țarist devenise o putere mondială având în cel moment cea mai mare armată din lume. J.F. Baddeley a notat, că „mișcarea lui Șamil a eșuat pentru că succesul său era imposibil. El a trebuit să lupte de la început nu numai împotriva Rusiei ci împotriva unui dușman mult mai rău – disensiunile interne; el nu a putut învinge nici Rusia, nici disensiunile interne. Dacă întregul Caucaz era locuit de un singur popor, sub un astfel de conducător, ar fi rezistat oricărei forțe externe care putea fi îndreptată împotriva sa.” (J.F. Baddeley, 1908, p. 479) După studiul unei lungi liste de documente, îmi exprim rezerva față de ultima parte din fragmentul preluat de la J.F. Baddeley. În 1859, Daghestanul nu mai putea rezista, chiar dacă era locuit de „un singur popor” unit sub comanda lui Șamil. Împotriva unei populații, care ajungea la 700.000 de locuitori acționa o armată rusă de 250.000 soldați. Era imposibilă o rezistență, atâta timp cât Bariatinski a înconjurat tot teritoriul imamului lui Șamil. Totodată, în dinamica internațională a secolului al XIX-lea, marile puteri mondiale, Anglia și Franța, s-au orientat spre dobândirea de colonii, în Africa și Asia și au lăsat Rusia să ocupe toate teritoriile din vecinătatea sa, pe care aceasta le considera importante pentru a-și securiza frontierele. Pentru R.A. Fadeev „posesia Istmului Caucazian asigură securitatea întregii frontiere sudice a Imperiului Rus, de la Odessa la frontierele chineze, apoi, prin însăși localizarea sa geografică, istmul avea o mare importanță politică și comercială. Coasta de vest a Transcaucaziei se află la doar câteva zile distantă de Malta și Toulon, iar de pe malul estic exista o cale directă spre interiorul Asiei. Rusia, care deținea Transcaucazia, putea domina Turcia asiatică, Persia, regiunea trans-caspică și se putea deplasa la Marea Aral și Amu-Daria.” (R.A. Fadeev, 1866, pp. 4-5) Era deci foarte important în mâna cui se afla acest teritoriu. Imperiul Țarist a înțeles acest lucru și a controlat strict Caucazul până la dispariția sa în 1917.

Concluzii

Capturarea lui Șamil a însemnat terminarea războiului din Caucazul de est și ocuparea acestuia, de facto, de către ruși. „Cucerirea și pacificarea acestei părți din Caucaz a costat viața a 20.000 dintre soldații Rusiei. Peste 60.000 au fost răniți și 6000 au devenit prizonieri”. (Robert Bruce Ware, Enver Kisriev, 2010, p. 22) Pierderile mișcării muride pe toată perioada „războiului caucazian” nu sunt cunoscute, dar se

presupune că au fost însemnate. În perioada 1859 – 1864, Rusia a pacificat definitiv toate enclavele musulmane din Caucaz, care i se mai opuneau. Acestea, și-au apărat cu arma în mână libertatea. Pentru a evita continuarea „războiului caucazian”, Imperiul Țarist a deportat aproximativ 500.000 de musulmani (ubâhi, abadzehi, abhazi, ceceni, kabarzi etc.) în Imperiul Otoman. Locul lor a fost luat de cazacii din zona Mării Azov și din stepa nord-caucaziană. Această politică colonială a dus la dispariția a numeroase triburi caucaziene și la depopularea a întregi regiuni. De altfel, încă din 1825, Pavel Pestel, unul dintre actorii Mișcării Decembriste a scris despre „războiul caucazian” în *„Русская правда”* (*Adevărul despre Rusia*), sugerând guvernului imperial de la Sankt Petersburg următoarele: „1) să cucerească toate popoarele care trăiesc în teritoriile situate între Rusia și Persia, respectiv Turcia; 2) să împartă popoarele din Caucaz în două grupuri, cele pașnice și cele violente, dintre care primele urmau să fie plasate sub guvernarea rusă și să aibă condiții de viață rusești, iar cei din urmă urmau să fie mutați în interiorul Rusiei în grupuri mici; 3) distribuirea pământurilor celor expulzați către coloniștii ruși, pentru a șterge toate semnele locuitorilor anteriori (adică actuali) și să transforme regiunea într-o provincie rusă pașnică și plăcută.” (Dominik Gutmeyr, 2017, p. 25) Era evident, că Imperiul Rus nu s-a împăcat niciodată cu dorința de libertate a acestor „munteni”, din Caucaz. Existența unui teritoriu necontrolat și nepacificat în cadrul imperiului era ceva de neimaginat pentru guvernul de la Sankt Petersburg. Doar politicile proaste și atacurile duse haotic au făcut, ca durata „războiului caucazian” să fie atât de lungă. Învățămintele desprinse din prezentul studiu arată că, dorința de libertate a unui popor mic nu contează în fața puterii și intereselor unui mare imperiu. Acest lucru a rămas valabil până în zilele noastre.

Bibliografie

1. АКАК 1875 – *Акты, собранные Кавказской археографической комиссией (Documente ale comisiei arheografice din Caucaz)*, lucrare coordonată de A. Berje, vol. VI/2, Типография viceregelui Caucazului, Tiflis, 1875.
2. АКАК 1878 – *Акты, собранные Кавказской археографической комиссией (Documente ale comisiei arheografice din Caucaz)*, lucrare coordonată de A. Berje, vol. VII, Типография viceregelui Caucazului, Tiflis, 1878.
3. АКАК 1885 – *Акты, собранные Кавказской археографической комиссией (Documente ale comisiei arheografice din Caucaz)*, lucrare coordonată de A. Berje, vol. X, Типография viceregelui Caucazului, Tiflis, 1885.
4. АКАК 1904 – *Акты, собранные Кавказской археографической комиссией (Documente ale comisiei arheografice din Caucaz)*, lucrare coordonată de A. Berje, vol. XII, Типография viceregelui Caucazului, Tiflis, 1904.
5. ЕМ 1912 - *Военная энциклопедия (Enciclopedia Militară)*, vol. X, Типография I.D. Sytin, Moscova, 1912.
6. *Движение горцев Северного Кавказа в 20-50 гг. XIX века (Mișcarea muntenilor din Caucazul de Nord între anii 20-50 ai veacului al XIX-lea)*, Editura de Stat din Daghestan, 1959.
7. *Документы по взаимоотношениям Грузии с Северным Кавказом в XVIII в. (Documente despre relația Georgiei cu Nordul Caucazului în secolul al XVIII-lea)*, RSS Georgiană, Tbilisi, 1968.
8. *Народно-освободительная борьба Дагестана и Чечни под руководством имама Шамиля (Lupta de eliberare a poporului din Daghestan și Cecenia sub conducerea imamului Șamil)*, Editura „Эхо Кавказа” (*Ecoul Caucazului*), 2005.
9. A.I. Lavințev 2010 - Lavințev A.I., *Начало борьбы с мюридизмом (Începutul luptei împotriva muridismului)*, în *Покоренный Кавказъ (Cucerirea Caucazului)*, Editura SNEG, Piatigorsk, 2010, pp. 401-430.
10. Austin Jersild 2002 - Jersild, Austin, *Orientalism and empire: North Caucasus mountain peoples and the Georgian frontier, 1845-1917*, McGill-Queen’s University Press, Montreal, 2002.
11. A.A. Kernovski 1993 – Kersnovski, A.A., *История Русской армии (Istoria armatei ruse)*, vol. II, Editura „Golos”, Moscova, 1993.
12. A.V. Șișov 2007 - Șișov, A.V., *Схватка за Кавказ: XVI-XXI века (Lupta pentru Caucaz: secolele XVI-XXI)*, Editura Vece, Moscova, 2007.
13. Caucasia 1920 - *Caucasia*, publicată de H.M. Stationery Office (sub nr. 54), Londra, 1920.
14. J.F. Baddeley 1908 - Baddeley, John. F., *The russian conquest of the Caucasus*, Longmans, Green & Co., Londra, 1908.
15. Dominik Gutmeyr 2017 – Gutmeyr, Dominik, *Borderlands Orientalism or How the Savage Lost his Nobility - The Russian Perception of the Caucasus between 1817 and 1878*, în *Studies on South East Europe*, vol. XIX, LIT Verlag GmbH, Viena, 2017.

16. Iakov Gordin 2000 - Gordin, Iakov, Кавказ: Земля и Кровь **Россия в Кавказской войне XIX века** (*Caucaz: Pământ și sânge - Rusia în războiul caucazian din secolul al XIX-lea*), carte editată de ziarul „Звезда” (Steaua), Sankt Petersburg, 2000.

17. Jean Sellier, André Sellier 2006 - Sellier, Jean, Sellier, André, *Atlasul popoarelor din Orient*, Editura Niculescu, București, 2006.

18. M.I. Şişkevicî 2003 - Şişkevicî, M.I., *Покорение Кавказа. Персидские и Кавказские войны* (*Cucerirea Caucazului - Războaiele persane și caucaziene*) în *История русской армии, 1812–1864 гг.* (*Istoria armatei ruse între anii 1812 și 1864*), vol. II, Editura „Poligon”, Sankt Petersburg, 2003.

19. Parvin Darabadi 2008 - Darabadi, Parvin, *The Caucasus and the Caspian in the geopolitical context of the 18th-early 19th centuries*, în *The Caucasus and globalization*, vol. 2, issue 4, 2008.

20. R. Baumann 1993 - Baumann, R., *Russian Subjugation of the Central Caucasus: The War Against the Mountaineers*, în *Russian-Soviet unconventional wars in the Caucasus, Central Asia, and, Afghanistan*, Leavenworth papers; no. 20, Washington, 1993.

21. R.A. Fadeev 1866 - Fadeev, R.A., *Scrisori din Caucaz* către redactorul ziarului *Moskovskie Vedomosti*, în revista „Военный Сборникъ” (*Revista militară*), nr. 1, partea a III-a, 1866, pp. 1-16.

22. Robert Bruce Ware, Enver Kisriev 2010 - Ware, Robert Bruce, Kisriev, Enver, *Dagestan - Russian Hegemony and Islamic Resistance in the North Caucasus*, M.E. Sharpe, 2010.

23. V.L. Velichko 2007 - Velichko, V.L., *Caucasus russian affairs and intertribal problems*, Editura Vatan, Baku, 2007.

24. V.S. Tolstoi 1996 - Tolstoi, V.S., *Характеристики русских генералов на Кавказе* (*Despre caracterul generalilor ruși din Caucaz*), în *Российский Архив: История Отечества в свидетельствах и документах XVIII—XX вв.: Альманах* (*Arhivele rusești: Istoria patriei în dovezi și documente din secolele XVIII-XX*), vol. VII, 1996, pp. 203-244.

25. Шамиль - ставленник султанской Турции и английских колонизаторов (*Şamil este un protejat al sultanului turc și al colonizatorilor britanici*), Editura de Stat a R.S.S. Georgiană, Sectorul de literatură politică, Tbilisi, 1953.

26. Bogdan, Morar, „*Rușii, înfrânți de cecenii din Dargo - încercarea ratată de a-l supune pe imamul Şamil*”, în revista *Evenimentul Istoric*, nr. 49 din 25 martie 2022, pp. 62-64.

27. Рагомов, D.A., *Кавказские горцы и газават* (*Popoarele de la munte din Caucaz și ghazawatul*), în *Покоренный Кавказъ* (*Cucerirea Caucazului*), Editura SNEG, Piatigorsk, 2010, pp. 341-370.

28. Gammer, Moshe, *Muslim Resistance to the Tsar - Shamil and the Conquest of Chechnia and Daghestan*, Frank Cass & Co. Ltd., Londra, 1994.

29. *Боевые подвиги Кавказской армии* (*Faptele de luptă ale armatei caucaziene*), ed. B.S. Esadze, Tipografia K. Meshiev, Tiflis, 1911.